

УДК: 342.76

ORCID: 0000-0003-0998-4686

E-mail: polkhovska.inna@ukr.net

Inna K. Polkhovska,
Assistant Professor at the Department
Constitutional, Administrative,
Environmental and Labour Law
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Полховська Інна Костянтинівна,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного, екологічного та
трудового права
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS REALIZATION UNDER MARTIAL LAW

Анотація. У статі здійснено конституційно-правовий огляд реалізації прав і свобод особи в умовах воєнного стану. Наголошено, що Конституція України гарантує широкий каталог прав і свобод, але при цьому Основний Закон передбачає винятки щодо можливості реалізації людиною прав і свобод в певних випадках. Так, відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного та надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження реалізації прав і свобод особи. З 24 лютого 2022 року Україна живе в умовах воєнного стану. Тоді ж був підписаний Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Указ передбачає, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

У статті проаналізовано нормативно-правові акти України – Конституцію, закони, підзаконні акти, що передбачають умови і специфіку реалізації прав і свобод особи в умовах воєнного стану. Особлива увага приділена аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України, насамперед роз'яснень щодо допустимості обмежень конституційних прав і свобод. Наголошено, що держава зобов'язана не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень конституційних прав, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожною особою, яка перебуває під її юрисдикцією.

Зауважено, що під час війни вкрай складно забезпечити гарантування конституційних прав і свобод, особливо таких, як: право на життя; на повагу до гідності; на достатній життєвий рівень; на працю; на свободу пересування й вільний вибір місця проживання тощо, але попри все держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їхньої реалізації.

Ключові слова: воєнний стан, права людини, реалізація прав і свобод, обмеження прав і свобод.

Summary. The article provides a constitutional and legal review of the human rights and freedoms realization under martial law. Emphasized, that the Constitution of Ukraine guarantees a wide catalog of human rights and freedoms, but the Basic Law provides exceptions on the possibility of realization of human rights and freedoms in certain cases. According to Art. 64 the Constitution of Ukraine under martial law and states of emergency may establish different restrictions of the human rights and freedoms. Since February 24, 2022, Ukraine has been living in a military situation. At the same time the Decree of the President of Ukraine "On the imposition of martial law in Ukraine" was approved. The decree provides that temporarily, during the period of the legal conditions of the military situation, constitutional human rights and freedoms provided for in Articles 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 of the Constitution of Ukraine, and also introduce temporary restrictions of the rights and legitimate interests of legal

entities and limits necessary to ensure the possibility of introducing and implementing measures of legal conditions under martial law.

The article analyzes current legislation of Ukraine: The Constitution, laws, subordinate acts, which provide conditions and specificity of the implementation of the human rights and freedoms in conditions under martial law. Special focus is paid to the analysis decisions of the Constitutional Court of Ukraine, first of all, regarding the permissibility of restrictions on constitutional human rights and freedoms. Emphasized, that the state is obliged not only to refrain from violations or disproportionate restrictions of constitutional rights, but also to take appropriate measures to ensure their full realization by each person who is under its jurisdiction. It is noted that during the war it is extremely difficult to guarantee constitutional rights and freedoms, especially such as: The right to life; respect for dignity; adequate living standards; work, etc., but despite the state's obligation to create effective organizational and legal mechanisms for their realization.

Key words: martial law, human rights, realization of human rights and freedoms, restriction of human rights and freedoms.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Вочевидь, особливо нагально постає питання виконання такого обов'язку в складних кризових умов, як-то надзвичайний чи воєнний стан. Протягом останніх двох років Україна долала пандемію COVID-19 і зараз прийняла ще більший виклик – збройну агресію Російської Федерації. За такої ситуації держава змушена максимально акумулювати усі свої ресурси, насамперед щодо забезпечення й захисту базових конституційних прав людини.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Права і свободи людини та громадянина, гарантії їх реалізації є однією з найактуальніших і найдосліджуваніших тем в науці конституційного

права. Попри це важливо проаналізувати можливість реалізації прав і свобод особи в умовах реального воєнного стану та воєнних дій.

Мета дослідження здійснення конституційно-правового огляду реалізації прав і свобод особи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон України містить широкий каталог прав і свобод особи, а також гарантії їх реалізації. Зокрема, ст. 22 закріплює, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Однак, сама Конституція встановлює винятки щодо можливості реалізації людиною прав і свобод в певних випадках. Так, відповідно до ст. 64 Основного Закону України в умовах воєнного та надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод особи. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року Законом України був затверджений Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Указ передбачає, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України 17 травня 2022 року Президент України прийняв Указ №341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» з 25 травня 2022 року строком на 90 діб, який був затверджений парламентом України 22 травня 2022 року.

Відповідно до Закону України від 12 травня 2005 року «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній

цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Серед заходів, що стосуються регулювання прав і свобод, зокрема їх реалізації, Закон вбачає за можливе: запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб; примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка; запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування; встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі; забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки

України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби; встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність та ін. (ст. 8).

А з вищезазначених Указів Президента впливає допустимість обмеження таких конституційних прав і свобод особи, як: недоторканність житла; таємниця листування та телефонних розмов; втручання в особисте і сімейне життя; свобода думки і слова, вільне вираження своїх переконань; право на працю; право на підприємницьку діяльність; право на освіту. Тобто, в період дії воєнного стану доводиться здебільшого говорити не про реалізацію прав і свобод, а констатувати обмеження такої реалізації.

Доречно нагадати, що Конституційний Суд України напрацював потужну практику щодо роз'яснення питання обмеження прав і свобод особи. Зокрема, орган конституційної юрисдикції наголошує, що встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним [3].

Орган конституційної юрисдикції вважає, що поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» в контексті частини першої статті 64 Конституції України слід розуміти як не передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм. Тому необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (прийомів), визнаючи таку практику допустимою, якщо додаткове унормування спеціальним законодавством ставить за мету не звужити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав [4].

Зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву

та виражені у певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [5].

Звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, відповідно до таких критеріїв: «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [6].

Конституційний Суд України наголошує, що держава зобов'язана не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень конституційних прав, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожною особою, яка перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади повинні запроваджувати таке юридичне регулювання, що має відповідати конституційним нормам і принципам, та створювати механізми для ефективного захисту конституційних прав і свобод [7].

Чи не найскладніше під час війни забезпечити основоположне конституційне невід'ємне природне право – право людини на життя. Основний Закон України визначає, що обов'язок держави – захищати життя людини. Задля

виконання цього обов'язку й на реалізацію вищезазначених нормативно-правових актів Уряд України 24 лютого 2022 року ухвалив Розпорядження «Про організацію функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах воєнного стану», яким зобов'язав приведення у готовність єдиної державної системи цивільного захисту до виконання завдань за призначенням в умовах воєнного стану. Також з 2013 року діє затверджений Кабінетом Міністрів України Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації. Порядок визначає механізм здійснення організованого вивезення (виведення) населення із зон можливого впливу наслідків надзвичайної ситуації або надзвичайної ситуації і розміщення його поза зонами дії вражаючих факторів джерел надзвичайної ситуації у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю населення. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. І якби ідеалістично не читалася ця конституційна норма в умовах війни, держава має максимально спрямовувати усі свої зусилля на її гарантування та наповнення реальним змістом.

Право на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Ці права зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані. С. Шевчук влучно називає людську гідність «ядром кожного конституційного права», людська гідність – це те, без чого людина не може бути людиною [8, с.29]. Людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» [9]. У межах змісту розуміння багатогранної категорії людської гідності Основний Закон встановлює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28). Це є міжнародні стандарти в сфері прав людини, які

загально визнані світовою спільнотою й закріплені на рівні міжнародно-правових актів. Але, як ми можемо бачити, вони брутално порушуються, агресор намагається звести нанівець багаторічні напрацювання й домовленості людства в сфері міжнародного гуманітарного права. У преамбулі Загальної декларації прав людини записано застереження, що «зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства», і сьогодні агресор своїми страшними злочинами знову обурює совість людства своїми страшними злочинами проти людяності. У Європейській конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 року (ратифікована Україною 06.03.2008 року) наголошено, що злочини проти людяності і найсерйозніші порушення законів і звичаїв війни є серйозним замахом на людську гідність [10].

Життя людини, її гідність безсумнівно залежні від належних умов життя, надійної системи соціального захисту. Згідно Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48). Фактично, кожен з елементів цього конституційного стандарту для досить великої кількості громадян України є наразі нездійсненим. Частина підприємств припинила свою роботу через руйнування або знаходження в зоні окупації, через нестачу сировини, з інших об'єктивних і суб'єктивних причин. Люди втратили не тільки роботу, а й житло. Як наслідок, за даними прес-служби Міністерства внутрішніх справ України з 24 лютого з України виїхало понад 6,2 млн осіб [11]. А згідно з даними останнього загальнонаціонального репрезентативного опитування, яке Міжнародна організація з міграції провела з 12 до 23 липня 2022 року, наразі в Україні понад 6,6 млн осіб є внутрішньо переміщеними. Ця цифра становить 15 відсотків від загального населення України [12]. Тому говорити сьогодні про реалізацію соціально-економічних прав людини, особливо вразливих категорій населення, можна завдяки соціальній підтримці з боку держави та гуманітарній і фінансовій допомозі міжнародних партнерів України.

Право громадянина на соціальний захист визначене в Конституції України і включає право на соціальне забезпечення у передбачених частиною першою ст. 46 Конституції України випадках, а саме: повної втрати працездатності; часткової втрати працездатності; тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від громадянина обставин; у старості, тобто досягнення пенсійного віку, визначеного законом. Це означає, що держава взяла на себе зобов'язання піклуватися про кожного громадянина у разі настання одного з цих випадків та надавати йому постійні соціальні виплати (соціальну допомогу), які мають систематично виплачуватися протягом певних періодів, визначених законом, та у розмірі, який не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом для відповідної категорії осіб, за умови, що пенсія чи інший вид соціальних виплат або соціальної допомоги є основним джерелом існування такої особи. У всіх зазначених випадках держава не може відмовитися від взятих на себе зобов'язань та скасувати жоден із цих видів соціального забезпечення, оскільки кожний із них передбачений Конституцією України [13].

З 24 лютого 2022 року держава ухвалила низку нормативно-правових актів в сфері фінансової підтримки громадян, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України: Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні від 4 березня 2022 року; Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану від 28 лютого 2022 року; Про особливості призначення та використання грошової компенсації вартості одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» на період введення воєнного стану від 5 березня 2022 року та ін. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2022 року № 206 «Про деякі питання оплати житлово-комунальних послуг в період воєнного стану» заборонено під час дії воєнного стану нараховувати та стягувати неустойку (штраф/пеню) інфляційних

нарахувань, процентів річних, нарахованих на заборгованість, утворену за несвоєчасне та/або неповне внесення населенням плати за житлово-комунальні послуги. Також заборонено припиняти надавати житлово-комунальні послуги населенню через їх несплату.

Такою і має бути політика соціальної держави – створення умов для працездатного населення й підтримка тих категорій громадян, хто не в змозі про себе подбати. Попри війну наша держава намагається виконувати свої конституційні соціальні зобов'язання.

Ще одним конституційним правом, яке зазнало обмежень реалізації в умовах воєнного стану, є свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33). Такі обмеження передбачені не лише ст. 64 Конституції, а й законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», іншими нормативно-правовими актами.

Висновки та пропозиції. Очевидно, що війна неабияк ускладнює, а подекуди взагалі унеможлиблює реалізацію людиною конституційних прав і свобод. *Silent enim leges inter arma* – крилатий латинський вираз, що під час війни закони мовчать. Так, в умовах воєнного часу складно говорити про дотримання ліберальних стандартів прав людини, здебільшого доводиться констатувати певні обмеження. Але, при цьому слід наголосити, що будь-яке свавілля неприпустиме, передусім з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Варто пам'ятати, що конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їхньої реалізації. Брак таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі [14].

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 03. 08. 2022).

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 03. 08. 2022).

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text> (дата звернення: 03.08. 2022).

4. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

5. Рішення Конституційного Суду України Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року 8-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989-VIII від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

8. Шевчук С. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 29 – 40.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів

України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

10. Європейській конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text (дата звернення: 03.08.2022).

11. Статистичні дані. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/20/85727942/> (дата звернення: 03.08.2022).

12. Актуальна інформація про погіршення гуманітарної ситуації в Україні та допомогу міжнародних організацій для підтримки людей, які постраждали від війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3539398-v-ukraini-vnutrisnimi-pereselencami-stali-15-naselenna.html> (дата звернення: 03.08.2022).

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Зінченка Сергія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 3 частини першої статті 97 Закону України «Про Національну поліцію» від 22 квітня 2020 року № 3-р(І)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-20#Text> (дата звернення: 03.08.2022).

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 03.08.2022).